Class – 6th

Sub - Sanskrit

प्रार्थना

1. ओ३म् भूर्भुवः स्वः।
तत्सवितुर्वरेण्यम्
भर्गो देवस्य धीमहि
धियो यो नः प्रचोदयात्॥

अर्थ—जो सभी जीवों को प्राण देता है, सभी दुखों को दूर करता है तथा नाना प्रकार के सुखों को देने वाला है, हम सब उस श्रेष्ठ, दीप्तिमान देवता सूर्य का ध्यान करें (जिससे) कि वह हमारी बुद्धि को प्रेरित करे।

2. पश्येम शरदः शतम्, जीवेम् शरदः शतम्
शृणुयाम शरदः शतम्, प्रब्रवाम शरदः शतम्,
अदीनाः स्याम शरदः शतम् भूयश्च शरदः शतात्॥

अर्थ—हम सौ शरद् (वर्ष) तक देखें, सौ वर्ष तक जीवित रहें, सौ वर्षों तक सुनें, सौ वर्षों तक बोलें, सौ वर्षों तक (किसी भी प्रकार से) दीन न हों, (अर्थात्) हम सौ वर्षों तक (जीवित) रहें।

3. गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः।
गुरुर्साक्षात् परब्रह्म तस्मै श्री गुरवे नमः॥

अर्थ—गुरु ब्रह्मा हैं, गुरु विष्णु हैं, गुरु महेश्वर (शिव) हैं, गुरु (ही) साक्षात् परब्रह्म हैं, ऐसे उन गुरुदेव को नमस्कार हो।

4. असतो मा सद्गमय
तमसो मा ज्योतिर्गमय
मृत्योर्माऽमृतं गमय॥

अर्थ—हे प्रभु! मुझे असत् (बुराई) से सत् (अच्छाई) की ओर ले चलें, मुझे अंधकार से प्रकाश की ओर ले जाएँ, मुझे मृत्यु से अमरत्व की ओर ले चलें।

संस्कृत-वर्णमाला

संस्कृत वर्णमाला में 13 स्वर और 33 व्यंजन हैं।

स्वर : ह्रस्व – अ, इ, उ, ऋ, लृ

दीर्घ – आ, ई, ऊ, ॠ,

संयुक्त – ए, ऐ, ओ, औ

व्यंजन : क वर्ग

च वर्ग

ट वर्ग

त वर्ग

प वर्ग

स्पर्श व्यंजन

क्	ख्	ग्	घ्	ङ्
च्	छ्	ज्	झ्	ञ्
ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्
त्	थ्	द्	ध्	न्
प्	फ्	ब्	भ्	म्

य्	र्	ल्	व्	अन्तःस्थ व्यंजन
श्	ष्	स्	ह्	ऊष्म व्यंजन

1

संस्कृत-शब्द-परिचयः

शब्द-शक्तिः (Word Meanings)

आकारान्त पुंल्लिग शब्दाः (Masculine words ending with 'अ')

नरः	–	आदमी	man
अश्वः	–	घोड़ा	horse
गजः	–	हाथी	elephant
अनलः	–	आग	fire
मेघः	–	बादल	cloud
मूषकः	–	चूहा	rat
वृक्षः	–	पेड़	tree
बिडालः	–	बिल्ला	(he) cat
पवनः	–	हवा	wind
कुक्कुरः	–	कुत्ता	dog
मयूरः	–	मोर	peacock
मृगः	–	हिरण	deer
कपोतः	–	कबूतर	pigeon
वानरः	–	बंदर	monkey
शुकः	–	तोता	parrot
गर्दभः	–	गधा	donkey
पिकः	–	कोयल	cuckoo
काकः	–	कौआ	crow
सरोवरः	–	तालाब	pond
हस्तः	–	हाथ	hand
जनकः	–	पिता	father
सैनिकः	–	सैनिक	soldier

आकारान्त स्त्रीलिंग शब्दाः (Feminine words ending with 'आ')

लता	–	बेल	vine
अजा	–	बकरी	goat
कोकिला	–	कोयल	cuckoo
शिक्षिका	–	पढ़ाने वाली	teacher
कन्या	–	छोटी लड़की	young girl
सेविका	–	नौकरानी	maid-servant
कलिका	–	कली	bud
अम्बा	–	माता	mother
पाठशाला	–	विद्यालय	school
मधुमक्षिका	–	मधुमक्खी	honey bee
चटका	–	चिड़िया	sparrow
गायिका	–	गाने वाली	songstress
धरा	–	पृथ्वी	earth
नासिका	–	नाक	nose

नपुंसकलिंग शब्द (Neuter words)

पत्रम्	–	पत्ता	leaf
पुष्पम्	–	फूल	flower
गृहम्	–	घर	house
मुखम्	–	मुँह	face
भोजनम्	–	खाना	food
आम्रम्	–	आम	mango
कमलम्	–	कमल	lotus
उद्यानम्	–	बगीचा	garden
दाडिमम्	–	अनार	pomegranate
चक्रम्	–	पहिया	wheel
वनम्	–	जंगल	forest
व्यजनम्	–	पंखा	fan
वस्त्रम्	–	कपड़ा	cloth

1. उदाहरणनुसारेण रिक्तस्थानानि पूरयत।

(उदाहरण के अनुसार रिक्त स्थान भरिए। Fill in the blanks as per example.)

शब्दः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
फल	फलम्	फले	फलानि
(क) वर्षा	वर्षा	वर्षे	वर्षाः
(ख) वन	वनम्	वने	वनानि
(ग) वृक्ष	वृक्षः	वृक्षौ	वृक्षाः
(घ) अम्बा	अम्बा	अम्बे	अम्बाः
(ङ) मूषक	मूषकः	मूषकौ	मूषकाः
(च) अजा	अजा	अजे	अजाः
(छ) पवन	पवनः	पवनौ	पवनाः
(ज) भवन	भवनम्	भवने	भवनानि

वचनानुसारेण पृथक् कुरुत।

(वचन के अनुसार छाँटिए। Classify according to number.)

गर्दभौ, उद्याने, लताः, वस्त्राणि, काकौ, कपोताः, शुकः, कोकिला, फलम्, चित्राणि, वृक्षः, शिक्षिका, कन्ये, फलानि, नेत्रे, पुष्पम्, मृगौ, मुखे, दाडिमम्, चटके।

एकवचनम्		द्विवचनम्		बहुवचनम्	
शुकः	कोकिला	गर्दभौ	उद्याने	लताः	वस्त्राणि
फलम्	वृक्षः	काकौ	कन्ये	कपोताः	चित्राणि
शिक्षिका	पुष्पम्	नेत्रे	मृगौ	फलानि	
दाडिमम्		मुखे	चटके		

भाषा-अवबोधनम्

1. शब्दार्थमेलनं कुरुत।

(शब्दों को अर्थ से मिलाइए। Match the words with columns.)

शब्दाः	अर्थाः
(क) पत्रम्	(*i*) आग (घ)
(ख) चटका	(*ii*) पंखा (ज)
(ग) उद्यानम्	(*iii*) बिल्ला (च)
(घ) अनलः	(*iv*) बगीचा (ग)
(ङ) नासिका	(*v*) पत्ता (क)
(च) बिडालः	(*vi*) तोता (छ)
(छ) शुकः	(*vii*) नाक (ङ)
(ज) व्यजनम्	(*viii*) चिड़िया (ख)

2. द्विवचनानि लिखत।

(द्विवचन लिखिए। Write the dual form.)

(क) नेत्राणि – नेत्रे

(ख) अम्बा – अम्बे

(ग) अश्वाः – अश्वौ

(घ) चक्रम् – चक्रे

(ङ) धरा – धरे

(च) सैनिकाः – सैनिकौ

(छ) घटः – घटौ

(ज) मित्रम् – मित्रे

3. **एकवचनानि लिखत।**

(एकवचन लिखिए। Write the singular form.)

(क) मयूराः – मयूरः

(ख) नेत्राणि – नेत्रम्

(ग) पाठशाले – पाठशाला।

(घ) आम्रे – आम्रम्

(ङ) नायिकाः – नायिका

(च) मेघाः – मेघः

(छ) हस्तौ – हस्तः

(ज) वस्त्रे – वस्त्रम्

2 धातु-परिचयः

क्रियाएँ

1. **कोष्ठकात् उचितम् उत्तरं चिनुत।**

(कोष्ठक में से सही उत्तर चुनिए। Choose the right answer from the bracket.)

(क) हसन्ति (हँसता है, हँसते हैं) हँसते हैं

(ख) खादतः (दो खाते हैं, वे खाते हैं) ....

(ग) वदति (दो बोलते हैं, बोलता है) ....

(घ) नमन्ति (नमस्कार करते हैं, नमस्कार करता है) ....

(ङ) जिघ्रतः (सूँघता है, दो सूँघते हैं) ....

(च) पश्यन्ति (देखते हैं, दो देखते हैं) ....

2. **अर्थं लिखत।**

(अर्थ लिखिए। Write the meanings.)

(क) खाद् – खाना

(ख) भ्रमतः – दो घूमते हैं।

(ग) नेत्रे – दो आँखें

(घ) क्रीडन्ति – खेलते हैं।

(ङ) मधुमक्षिका – मधुमक्खी

(च) पिबति – पीता है

(छ) व्यजने – दो पंखे

(ज) दृश् – देखना

... कुरुत।

(शब्दों को अर्थों से मिलाइए। Match the words with their meanings.)

(क) पठ्	(*i*) होना (च)
(ख) पठति	(*ii*) दो लिखते हैं (ङ)
(ग) वद्	(*iii*) पढ़ना (क)
(घ) लिखति	(*iv*) खाना (ज)
(ङ) लिखतः	(*v*) बोलना (ग)
(च) भू	(*vi*) होते हैं (छ)
(छ) भवन्ति	(*vii*) लिखता है (घ)
(ज) खाद्	(*viii*) पढ़ता है (ख)

धातूनां परिवर्तितं रूपं लिखत।

(धातुओं के परिवर्तित रूप लिखिए। Write the changed forms of the verbs.)

	धातुः		परिवर्तितं रूपम्		धातुः		परिवर्तितं रूपम्
	गम्	–	गच्छ्		स्था	–	तिष्ठ्
(क)	भू	–	भव	(ख)	दा	–	यच्छ
(ग)	पा	–	पिब	(घ)	दृश्	–	पश्य
(ङ)	तृ	–	तर	(च)	घ्रा	–	जिघ्र

संस्कृतेन लिखत।

(संस्कृत में लिखिए। Write in Sanskrit.)

(क) बोलता है – वदति	(ख) खेलता है – क्रीडति
(ग) खाता है – खादति	(घ) नमस्कार करता है – नमति
(ङ) देखता है – पश्यति	(च) जाता है – गच्छति

3 प्रथमपुरुषः (त्रिषु लिंगेषु)

शब्द-शक्तिः (Word Meanings)

पत्रम्	– पत्ता	leaf
पतति	– गिरता है	falls
पश्यति	– (वह) देखता/देखती है	(he/she) sees
गर्जति	– (वह) गरजता है	(he) roars
स्मरति	– (वह) याद करता/करती है	(he/she) memorises
क्रीडतः	– (वे दो) खेलते हैं	(those two) play
आगच्छतः	– (वे दो) आते हैं	(those two) come
नमतः	– (वे दो) नमस्कार करते हैं	(those two) greet
शुकः	– तोता	parrot
नृत्यन्ति	– (वे सब) नाचते हैं	(they) dance
खगः	– पक्षी	bird
कूजन्ति	– (वे सब) चहचहाते हैं	(they) chirp
विकसन्ति	– (वे सब) खिलते हैं	(those) bloom
वदन्ति	– (वे सब) बोलते हैं	(they) speak

नई धातुएँ (New Roots)

पत्	– गिरना	to fall
गर्ज्	– गरजना	to roar
स्मृ (स्मर्)	– याद रखना	to learn
विकस्	– खिलना	to bloom
कूज्	– चहचहाना	to chirp
रक्ष्	– रक्षा करना	to save

उपसर्गयुक्त धातु (Roots with a Prefix)

आ + गम् – आना to come

नया अव्यय (New Indeclinable)

च – और and

प्रथम पुरुष–एकवचन

1) गजः चलति।
सः चलति।
विनीतः नमति।
रीना हसति।
सा हसति।

2) बालकः गच्छति।
सः गच्छति।

3. पत्रम् पतति।
तत् पतति।

4. श्वेता पश्यति।
सा पश्यति।

5. सिंहः गर्जति। सः गर्जति।
मयूरः नृत्यति। सः नृत्यति।

DATE:

1) गज: चलति।

हाथी चलता हैं।
वह चलता हैं
विनीत नमस्कार करता हैं
रीना हँसती हैं।
वह हँसती हैं।

2)
बालक जाता हैं
वह जाता हैं।

3) पत्ता गिरता हैं।
वह गिरता हैं।

4) श्वेता देखती हैं।
वह देखती हैं।

~~5) सिंह~~

5) सिंह गरजता है। वह गरजता हैं
मोर नाचता है वह नाचता हैं।

प्रथम पुरुष–द्विवचन

बालकौ क्रीडतः।
तौ क्रीडतः।

कन्ये पठतः।
ते पठतः।

बालिके हसतः।
बालकौ आगच्छतः।
रामः श्यामः च नमतः। तौ नमतः।

प्रिया प्रियंका च भ्रमतः।
ते भ्रमतः।

शुकौ वदतः।
तौ वदतः।

पुष्पाणि विकसन्ति।
तानि विकसन्ति।

प्रथम पुरूष - द्विवचन

1) दो बच्चे खेलते हैं।
वे दोनों खेलते हैं।

2) दो लड़कियाँ पढ़ती हैं।
वे दोनो पढ़ती हैं।

3) दो लड़कियाँ हँसती हैं।
दो बालक आते हैं।
राम और श्याम नमस्कार करते हैं।
वे दोनों नमस्कार करते हैं।

4) प्रिया और प्रियंका घूमती हैं
वे दोनो घूमती हैं।

5) दो तोते बोलते हैं।
वे दोनों बोलते हैं।

6) दो फूल खिलते हैं।
वे दोनों खिलते हैं।

प्रथम पुरुष–बहुवचन

(1) बालिका: भ्रमन्ति।
छात्रा: नमन्ति।

बालका: नमन्ति।
(2) ते नमन्ति।

(3) बाला: नृत्यन्ति।
ता: नृत्यन्ति।

खगा: कूजन्ति।
(5) ते कूजन्ति।
सैनिका: रक्षन्ति।
ते रक्षन्ति।

मृगा: धावन्ति।
(4) ते धावन्ति।

(6) कमलानि विकसन्ति।
तानि विकसन्ति।

(7) दिव्या, भावना प्रियंवदा च वदन्ति। ता: वदन्ति।
तरुण:, वरुण: अरुण: च क्रीडन्ति। ते क्रीडन्ति।

Kay-Bee ECONOMY
PAGE NO.:
DATE:

प्रथम पुरुष - बहुवचन

1) बालिका: भ्रमन्ति
लडकियाँ घूमती हैं।
छात्राएँ नमस्कार करती हैं।

2) बालका: नमन्ति
बच्चे नमस्कार करते हैं।
वे सब नमस्कार करते हैं।

3) बाला: नृत्यन्ति
लडकियाँ नाचती हैं।
वे सब नाचती हैं।

5) खगा: कूजन्ति।
पक्षी चहचहते हैं।
वे चहचहाते हैं।
सैनिक रक्षा करते हैं।
वे रक्षा करते हैं।

6) कमलानि विकसन्ति
कमल खिलते हैं।
वे खिलते हैं।

7) दिव्या, भावना और प्रियंवदा बोलती हैं। वे बोलती हैं।
— तरुण, वरुण, और अरुण खेलते हैं। वे खेलते हैं।

अभ्यास

सम्प्रति लेखनीयम्

एकपदेन उत्तरत।

(एक पद में उत्तर दीजिए। Answer in one word.)

(क) **कः** नृत्यति? ......मयूरः......
(ख) **के** धावन्ति? ......मृगाः......
(ग) **के** पचतः? ......कन्ये......
(घ) **के** पततः? ......पत्रे......

निम्नलिखितवाक्यानि शुद्धानि कुरुत।

(निम्नलिखित वाक्यों को शुद्ध कीजिए। Correct the following sentences.)

उदाहरणम्– कन्ये **धावन्ति**। कन्ये **धावतः**।

(क) सा **गच्छन्ति**। ......गच्छति......
(ख) कन्याः **भ्रमति**। ......भ्रमन्ति......
(ग) सः **नमतः**। ......नमति......
(घ) बालौ **क्रीडन्ति**। ......क्रीडतः......
(ङ) छात्राः **पठति**। ......पठन्ति......
(च) फलं **पतन्ति**। ......पतति......
(छ) खगाः **कूजतः**। ......कूजन्ति......
(ज) तौ **गच्छति**। ......गच्छतः......
(झ) सिंहाः **गर्जति**। ......गर्जन्ति......
(ञ) मृगः **धावतः**। ......धावति......

भाषा-अवबोधनम्

रिक्तस्थानेषु उचितक्रियापदानि लिखत।

(रिक्त स्थानों में उचित क्रियापद लिखिए। Fill in the blanks with correct forms of the verbs.)

(क) छात्रौ पुस्तकं ......पठतः......। (पठतः, पठन्ति)

(ख) सैनिकाः देशं ....। (रक्षन्ति, रक्षतः)

(ग) पुष्पाणि ....। (विकसति, विकसन्ति)

(घ) मृगः वने ....। (धावतः, धावति)

(ङ) गजः शनैः ....। (चलतः, चलति)

उचितकर्तृपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।

(उचित कर्ता पद चुनकर रिक्त स्थानों को भरिए। Fill in the blanks with the appropriate subjects.)

(क) .... आगच्छतः। (सः, तानि, ते)

(ख) .... हसन्ति। (छात्रः, छात्रौ, छात्राः)

(ग) .... पिबतः। (सा, सः, तौ)

(घ) .... सन्ति। (सा, ते, तौ)

(ङ) .... गच्छति। (सः, तौ, ते)

(च) .... नमतः। (तौ, सः, ताः)

निम्नलिखितवाक्यानि बहुवचने परिवर्तयत।

(निम्नलिखित वाक्यों को बहुवचन में बदलिए। Change the following sentences into plural.)

उदाहरणम्– सा हसति। **ताः हसन्ति।**

(क) सः खादति। ते खादन्ति

(ख) सा नमति। ताः नमन्ति

(ग) बालः क्रीडति। बालाः क्रीडन्ति

(घ) पुष्पं विकसति। पुष्पाणि विकसन्ति

(ङ) अश्वौ धावतः। अश्वाः धावन्ति

(च) मित्रे गच्छतः। मित्राणि गच्छन्ति

(छ) बाले पठतः। बालाः पठन्ति

(ज) खगः कूजति। खगाः कूजन्ति

संस्कृतेन अनुवादं कुरुत।

(संस्कृत में अनुवाद कीजिए। Translate into Sanskrit.)

(क) पत्ता गिरता है। पत्रम् पतति।

(ख) वे सब पढ़ते हैं। ते पठन्ति

(ग) वे दोनों नमस्कार करती हैं। ते नमतः।

(घ) दो सैनिक रक्षा करते हैं। सैनिकौ रक्षतः।

(ङ) वे सब नाचती हैं। ताः नृत्यन्ति।

(च) कन्याएँ जाती हैं। कन्याः गच्छन्ति।

4 मध्यमपुरुषः (उभयलिंगयोः)

शब्द-शक्तिः (Word Meanings)

यच्छसि	– (तुम) देते/देती हो	(you) give	**वसथ**	– (तुम सब) रहते हो	(all of you) live
तिष्ठथः	– (तुम दो) ठहरते हो	(you two) stay	**त्यजथ**	– (तुम सब) छोड़ते हो	(all of you) leave
तरथः	– (तुम दो) तैरते हो	(you two) swim	**स्थ**	– (तुम सब) हो	(all of you) are

नई धातुएँ (New Roots)

अस्	– होना	to be	**गै (गाय्)**	– गाना	to sing
स्था (तिष्ठ्)	– ठहरना	to stay	**वस्**	– रहना	to live
तृ (तर्)	– तैरना	to swim	**त्यज्**	– छोड़ना	to leave

मध्यमपुरुषः–द्विवचनम्

युवां तिष्ठथः।
युवां धावथः।
तुम दोनो बैठते हो
तुम दोनो दौड़ते हो।

युवां लिखथः।
युवां हसथः।
तुम दोनो लिखते हो
तुम दोनो हँसते हो

युवां बालिके स्थः।
युवां तरथः।
तुम दोनो बालिकाएँ हो
तुम दोनो तैरते हो।

युवां गायकौ स्थः।
युवां गायथः।
तुम दोनो गायक हो।
तुम दोनो गाते हो।

मध्यमपुरुषः–बहुवचनम्

यूयं पठथ। तुम सब पढ़ते हो।
यूयम् आगच्छथ। तुम सब आते हो
तुम सब चलते हो यूयं चलथ।
तुम सब रहते हो यूयं वसथ।

यूयं धावथ। तुम सब दौड़ते हो।
यूयं त्यजथ। तुम सब छोड़ते हो।

तुम सब सैनिक हो यूयं सैनिकाः स्थ।
तुम सब रक्षा करते हो यूयं रक्षथ।
यूयं नमथ।
तुम सब नमस्कार करते हो।

सम्प्रति लेखनीयम्

1. निम्नलिखितवाक्यानि शुद्धानि कुरुत।

(निम्नलिखित वाक्यों को शुद्ध कीजिए। Correct the following sentences.)

उदाहरणम्– यूयं **स्मरथः**। यूयम् **स्मरथ**।

(क) त्वं **पठसि**। त्वम् पठसि

(ख) युवां **वदथ**। युवाम् वदथः

(ग) तौ गुरुं **नमथः**। तौ गुरुं नमतः

(घ) त्वं **पश्यथः**। त्वम् पश्यसि

(ङ) ते पुस्तकं **पठसि**। ते पुस्तकम् पठन्ति

(च) त्वं **क्रीडन्ति**। त्वम् क्रीडसि।

2. निर्देशानुसारं वचनानि परिवर्त्य वाक्यानि लिखत।

(निर्देशानुसार वचन बदलकर वाक्यों को लिखिए। Change the sentences as directed.)

उदाहरणम्– सः यच्छति।	(बहुवचने)	**ते यच्छन्ति।**
(क) त्वं गच्छसि।	(बहुवचने)	यूयम् गच्छथ
(ख) यूयं हसथ।	(एकवचने)	त्वम् हससि।
(ग) ते धावन्ति।	(द्विवचने)	तौ धावतः
(घ) युवां पठथः।	(एकवचने)	त्वम् पठसि।
(ङ) तौ क्रीडतः।	(बहुवचने)	ते क्रीडन्ति।

3. उचितं मेलनं कुरुत।

(उचित मिलान कीजिए। Match the columns.)

(क) तौ	(*i*) हसथ घ)
(ख) त्वम्	(*ii*) पततः ङ)
(ग) सः	(*iii*) धावतः क)
(घ) यूयम्	(*iv*) क्रीडसि ख)
(ङ) ते	(*v*) गच्छति ग)

4. संस्कृतेन अनुवादं कुरुत।

(संस्कृत में अनुवाद कीजिए। Translate into Sanskrit.)

(क) तुम खेलते हो। त्वम् क्रीडसि।

(ख) तुम सब घूमते हो। यूयम् भ्रमथ

(ग) तुम दोनों पढ़ते हो। युवाम् पठथः

(घ) वे दोनों दौड़ते हैं। तौ धावतः

(ङ) वे सब चित्रकार हैं। ते चित्रकाराः सन्ति।

5

उत्तमपुरुषः
(उभयलिंगयोः)

शब्द-शक्तिः (Word Meanings)

अस्मि	– (मैं) हूँ	(I) am
वदावः	– (हम दो) बोलते हैं	(we two) speak
आगच्छावः	– (हम दो) आते हैं	(we two) come
पतामः	– (हम सब) गिरते हैं	(all of us)
स्मः	– (हम सब) हैं	(we) are
जिघ्रामः	– (हम सब) सूँघते हैं	(we) smell

नई धातुएँ (New Roots)

घ्रा (जिघ्र्) – सूँघना to smell

5

उत्तमपुरुषः (उभयलिंगयोः)

उत्तम पुरुष का प्रयोग भी पुंल्लिंग और स्त्रीलिंग, दोनों लिंगों के लिए होता है। उत्तम पुरुष के कर्ता के साथ उत्तम पुरुष की ही क्रिया का प्रयोग होता है; जैसे–

अहं पठामि।
(मैं पढ़ती हूँ।)

आवां पठावः।
(हम दो पढ़ते हैं।)

वयं पठामः।
(हम सब पढ़ते हैं।)

इसी प्रकार के अन्य रूप देखिए–

उत्तमपुरुषः–एकवचनम्

अहं वदामि।
अहं धावामि।
मैं बोलता हूँ
मैं दौड़ता हूँ

अहं नमामि।
अहं पश्यामि।
मैं नमस्कार करती हूँ
मैं देखती हूँ

अहं यच्छामि।
अहं चलामि।
मैं देता हूँ।
मैं चलता हूँ।

अहं छात्रः अस्मि।
अहं तिष्ठामि।
मैं छात्र हूँ।
मैं बैठता हूँ।

उत्तमपुरुषः—द्विवचनम्

हम दोनो पढते हैं। आवां पठावः।
हम दोनो खेलते हैं। आवां क्रीडावः।

आवां वदावः। हम दोनो बोलते हैं।
आवां आगच्छावः। हम दोनो आते हैं।
आवां तरावः। हम दोनो तैरते हैं।

हम दोनो बालिकाएँ हैं। आवां बालिके स्वः।
हम दोनो नाचती हैं। आवां नृत्यावः।
हम दोनो बैठती हैं। आवां तिष्ठावः।

आवां बालौ स्वः। हम दोनो बालक हैं।
आवां पिबावः। हम दोनो पीते हैं।

उत्तमपुरुषः—बहुवचनम्

वयं गच्छामः। हम सब जाते हैं।
वयं हसामः। हम सब हसते हैं।
वयं क्रीडामः। हम सब खेलते हैं।

हम सब गिरते हैं। वयं पतामः।
हम सब देखते हैं। वयं पश्यामः।
हम सब रक्षा करते हैं। वयं रक्षामः।

वयं स्वस्थाः स्मः। हम सब स्वच्छ हैं।
वयं व्यायामं कुर्मः। हम सब व्यायाम करते हैं।

हम सब सूँघते हैं। वयं जिघ्रामः।
हम सब घूमते हैं। वयं भ्रमामः।

सम्प्रति लेखनीयम्

निम्नलिखितवाक्यानि शुद्धानि कुरुत।

(निम्नलिखित वाक्यों को शुद्ध कीजिए। Correct the following sentences.)

उदाहरणम्– आवां **खेलथः**। आवां **खेलावः**।

(क) वयं **गच्छति**। ....वयं गच्छाम:........ (ख) सा **पठन्ति**। ....सा पठति........

(ग) मृगः **धावतः**। ....मृग: धावति........ (घ) चटके **कूजन्ति**। ....चटके कूजत........

(ङ) युवां **चलसि**। ....युवां चलथ:........ (च) फलानि **पततः**। ....फलानि पतन्ति........

(छ) तौ **कूर्दन्ति**। ....तौ कूर्दत:........ (ज) अहं **हसति**। ....अहं हसामि........

'किम्' शब्दस्य रूपैः प्रश्ननिर्माणं कुरुत।

('किम्' शब्द के रूपों से प्रश्न बनाइए। Frame questions using correct form of 'किम्'.)

उदाहरण– सा **जलं** पिबति। सा **किं** पिबति?

(क) सः **फले** खादति। ....स: के खादति?........

(ख) गीता **पुस्तकं** पठति। ....गीता किम् पठति?........

(ग) ते **लेखानि** लिखन्ति। ....ते कानि लिखन्ति?........

(घ) छात्राः **दुग्धं** पिबन्ति। ....छात्रा: किम् पिबन्ति?........

शब्दार्थमेलनं कुरुत।

(शब्दों को अर्थों से मिलाइए। Match the words with meanings.)

(क) यूयम्	(*i*) पत्ते ङ)
(ख) वयम्	(*ii*) दो सेविकाएँ घ)
(ग) गजा:	(*iii*) वे दो (स्त्रियाँ) च)
(घ) सेविके	(*iv*) हम सब ख)
(ङ) पत्राणि	(*v*) बहुत से हाथी ग)
(च) ते (स्त्री०)	(*vi*) तुम सब क)

रिक्तस्थानेषु क्रियापूर्तिं कुरुत।

(रिक्त स्थानों में क्रिया पूर्ति कीजिए। Fill in the blanks with appropriate forms of the verbs.)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(क)	गच्छामि	गच्छाव:	गच्छाम:
(ख)	पठसि	पठथ:	पठथ
(ग)	धावति	धावत:	धावन्ति
(घ)	क्रीडति	क्रीडत:	क्रीडन्ति
(ङ)	पश्यामि	पश्याव:	पश्याव:
(च)	पिबामि	पिबाव:	पिबाम:

1 संस्कृतवर्णमाला

I. अधोदत्तं चित्रं दृष्ट्वा मञ्जूषायाः सहायतया रिक्तस्थानानि पूरयत।
(नीचे दिए गए चित्र को देखकर मंजूषा की सहायता से रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए।)

1. = ...
2. = ...
3. = ...
4. = ...
5. = ...
6. = ...
7. = ...
8. = ...
9. = ...
10. = ...

I. 1. आम्रम् 2. नापितः 3. मकायः 4. यष्टिः 5. रजकः
6. मीनः 7. पलाण्डुः 8. ऋषिः 9. शुकः 10. देशः

II. अधोलिखितेषु व्यञ्जनेषु स्वराणाम् संयोजनम् विभाजनम् वा कुरुत।
(नीचे लिखे व्यंजनों में स्वरों को जोड़िए अथवा अलग कीजिए।)

1. ज् + ऋ = ...
2. न् + ऐ = ...
3. स् + उ = ...
4. द् + ध् + ई = ...
5. व + आ = ...
6. म् + ऋ = ...
7. हृ = ...
8. क + ऊ = ...
9. सौ = ...
10. ष्ट + इ = ...

II. 1. जृ 2. नै 3. सु 4. द्धि 5. वा
6. मृ 7. ह् + ऋ 8. कू 9. स् + औ 10. ष्टि

III. अधोलिखितेषु संयुक्तव्यञ्जनेषु के द्वे वर्णे स्तः? लिखत।

(नीचे लिखे संयुक्त व्यंजन किन दो वर्णों से मिलकर बने हैं? लिखिए।)

1. द्या = ... + ... + आ (द् + य/द् + व)
2. द्वि = ... + ... + इ (द् + व/द् + व)
3. ध्यै = ... + ... + ऐ (ध + य/ध् + य)
4. ज्ञ = ... + ... + अ (ग् + य/ज् + ञ)
5. त्रि = ... + ... + इ (त् + र्/त + र्)
6. क्षा = ... + ... + आ (क् + श/क् + ष)
7. द्धि = ... + ... + इ (द् + ध/द् + ध्)
8. प्र = ... + ... + अ (क् + र्/प् + र्)
9. क्रि = ... + ... + इ (क् + र्/क + र्)
10. ह्ल = ... + ... + अ (ह् + ल/ह् + ल्)
11. द्र = ... + ... + अ (द् + र/द् + र्)
12. श्रु = ... + ... + उ (श् + र्/म् + र्)
13. घ्र = ... + ... + अ (घ् + र्/घ् + र्)
14. व्र = ... + ... + अ (व् + र/व् + र्)
15. न्या = ... + ... + आ (न् + य/न् + य्)
16. हृ = ... + ... + अ (ह् + र्/ह + र्)

VIII. अधोलिखितवर्णानाम् संयोगं कुरुत।

(नीचे लिखे वर्णों को जोड़िए।)

1. छ् + अ + त् + र् + अ + म् = ...
2. अ + न् + इ + ल् + आ: = ...
3. म् + अ + य् + ऊ + र् + औ = ...
4. क् + उ + क् + क् + उ + ट + अ + म् = ...
5. म् + ऋ + ग् + औ = ...
6. क् + अ + प् + ओ + त् + अ + म् = ...
7. क् + आ + क् + ई = ...
8. प् + इ + क् + अ + स् + य् + अ = ...
9. क् + अ + म् + अ + ल् + आ + न् + इ = ...
10. ल् + अ + त् + ए = ...

VIII. 1. छत्रम् 2. अनिलाः 3. मयूरौ 4. कुक्कुटम् 5. मृगौ 6. कपोतम् 7. काकी 8. पिकस्य 9. कमलानि 10. लते

2 शब्दरूप-प्रकरणम्

संस्कृत भाषा में निम्नलिखित तीन लिंग होते हैं :

1. पुंल्लिङ्ग 2. स्त्रीलिङ्ग 3. नपुंसकलिङ्ग।

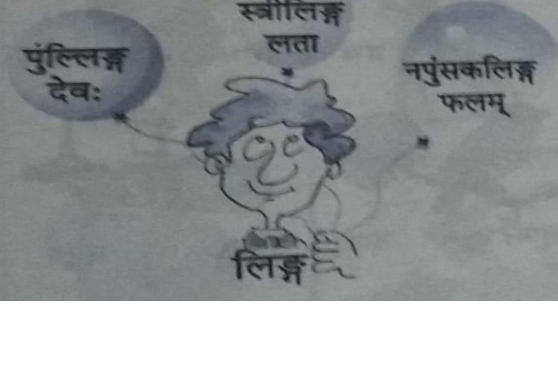

3. बाल = बालक (पुंल्लिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	बालकः	बालकौ	1 बालकाः
द्वितीया	2 बालकम्	बालकौ	बालकन्
तृतीया	3 बालकेन	बालकाभ्याम्	बालकैः
चतुर्थी	4 बालकाय	बालकाभ्याम्	बालकेभ्यः
पंचमी	5 बालकाम्	बालकाभ्याम्	बालकेभ्यः
षष्ठी	6 बालकस्य	बालकयोः	7 बालकानाम्
सप्तमी	8 बालके	बालकयोः	9 बालकेषु
सम्बोधन	10 हे बालक	हे बालकौ !	हे बालकाः !

बालक !, बालके, बालकेषु, बालकानाम्, बालकाः, बालकस्य, बालकम्, बालकाय, बालकेन,

4. सागर = समुद्र (पुंल्लिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	सागरः	1 सागरौ	सागराः
द्वितीया	2 सागरम्	सागरौ	सागरान्
तृतीया	सागरेण	3 सागराभ्याम्	सागरैः
चतुर्थी	सागराय	सागराभ्याम्	4 सागरेभ्यः
पंचमी	सागरात्	सागराभ्याम्	5 सागरेभ्यः
षष्ठी	सागरस्य	6 सागरयोः	सागराणाम्
सप्तमी	7 सागरे	सागरयोः	8 सागरेषु
सम्बोधन	हे सागर !	9 हे सागरौ	10 हे सागराः

सागरस्य, सागरौ, हे सागराः !, सागरम्, सागरेभ्यः,
सागराभ्याम्, सागरेषु, सागरेभ्यः, हे सागरौ !, सागरयोः, सागरे

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	छात्रः	1 छात्रौ	2 छात्राः
द्वितीया	3 छात्रम्	छात्रौ	4 छात्रान्
तृतीया	छात्रेण	छात्राभ्याम्	5 छात्रैः
चतुर्थी	छात्राय	छात्राभ्याम्	6 छात्रेभ्यः
पंचमी	7 छात्रात्	छात्राभ्याम्	छात्रेभ्यः
षष्ठी	8 छात्राणाम्	छात्रयोः	9 छात्राणा
सप्तमी	छात्रे	छात्रयोः	10 छात्रेषु
सम्बोधन	हे छात्र!	हे छात्रौ!	हे छात्राः!

छात्रम्, छात्रेभ्यः, छात्रेषु, छात्रौ, छात्रस्य, छात्रान्, छात्रैः, छात्रात्, छात्राः, छात्रा

I. **मञ्जूषातः रूपाणि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।**
(मंजूषा से रूपों को चुनकर रिक्त स्थान को पूर्ण कीजिए।)

1. पत्र = पत्ता (नपुंसकलिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	1 पत्रम्	पत्रे	पत्राणि
द्वितीया	2 पत्रम्	3 पत्रे	4 पत्राणि
तृतीया	पत्रेण	पत्राभ्याम्	पत्रैः
चतुर्थी	5 पत्राय	पत्राभ्याम्	पत्रेभ्यः
पंचमी	6 पत्रात्	7 पत्राभ्याम्	पत्रेभ्यः
षष्ठी	8 पत्रस्य	पत्रयोः	पत्राणाम्
सप्तमी	9 पत्रे	पत्रयोः	10 पत्रेषु
सम्बोधन	हे पत्र!	हे पत्रे!	हे पत्राणि!

पत्रम्, पत्रे, पत्राणाम्, पत्राणि, पत्राभ्याम्, पत्रस्य, पत्रेषु, पत्रे, पत्रम्, पत्राय, पत्र

2. पुष्प = फूल (नपुंसकलिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
थमा	पुष्पम्	1 पुष्पे	पुष्पाणि
तीया	2 पुष्पम्	पुष्पे	पुष्पाणि
तीया	3 पुष्पेण	पुष्पाभ्याम्	4 पुष्पैः
तुर्थी	पुष्पाय	5 पुष्पाभ्याम्	पुष्पेभ्यः
वमी	पुष्पात्	पुष्पाभ्याम्	पुष्पेभ्यः
ष्ठी	पुष्पस्य	पुष्पयोः	6 पुष्पाणाम्
प्तमी	पुष्पे	7 पुष्पयोः	8 पुष्पेषु
म्बोधन	हे पुष्प!	9 हे पुष्पे!	10 हे पुष्पाणि!

पुष्पयोः, पुष्पे, हे पुष्पाणि !, पुष्पम्, पुष्पाणाम्, पुष्पैः, पुष्पाभ्याम्, हे पुष्पे !, पुष्पेषु,

3. वन = जंगल (नपुंसकलिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
थमा	1 वनम्	वने	वनानि
तीया	वनम्	2 वने	वनानि
तीया	वनेन	वनाभ्याम्	3 वनैः
तुर्थी	4 वनाय	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
वमी	5 वनात्	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
ष्ठी	वनस्य	वनयोः	6 वनानाम्
प्तमी	वने	7 वनयोः	8 वनेषु
म्बोधन	9 हे वन	हे वने !	10 हे वनानि!

हे वनानि !, वने, वनैः, हे वन !, वनाय, वनम्, वनानाम्, वनात्, वनयोः, वनेषु

4. छत्र = छाता (नपुंसकलिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
थमा	1 वस्त्राम्	वस्त्रे	2 वस्त्राणि
़्तीया	वस्त्रम्	3 वस्त्रे	4 वस्त्राणि
तीया	5 वस्त्रेण	वस्त्राभ्याम्	6 वस्त्रैः
तुर्थी	वस्त्राय	वस्त्राभ्याम्	7 वस्त्रेभ्यः
चमी	8 वस्त्रात्	वस्त्राभ्याम्	9 वस्त्रेभ्यः
ष्ठी	वस्त्रस्य	वस्त्रयोः	वस्त्राणाम्
प्तमी	वस्त्रे	वस्त्रयोः	10 वस्त्रेषु
म्बोधन	हे वस्त्र !	हे वस्त्रे !	हे वस्त्रांणि !

वस्त्रे, वस्त्रेषु, वस्त्राणि, वस्त्रेभ्यः, वस्त्राणि, वस्त्रात्, वस्त्रेभ्यः, वस्त्रम्, वस्त्रेण, व

5. जल = पानी (नपुंसकलिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
थमा	जलम्	जले	1 जलानि
़्तीया	2 जलम्	जले	जलानि
तीया	जलेन	3 जलाभ्याम्	जलैः
तुर्थी	जलाय	जलाभ्याम्	4 जलेभ्यः
चमी	5 जलात्	जलाभ्याम्	जलेभ्यः
ष्ठी	जलस्य	6 जलयोः	7 जलानाम्
प्तमी	8 जले	जलयोः	9 जलेषु
म्बोधन	10 हे जल !	हे जले !	हे जलानि !

जलाभ्याम्, हे जल !, जलानि, जलम्, जलेषु, जलेभ्यः, जलयोः, जलात्, जलानाम्, जले

मञ्जूषातः उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।
(मंजूषा से उचित पद चुनकर रिक्त स्थान पूर्ण कीजिए।)

1. बाला = लड़की

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
मा	1 बाला	बाले	बालाः
ीया	बालाम्	बाले	बालाः
ीया	बालया	बालाभ्याम्	2 बालाभिः
ुर्थी	बालायै	3 बालाभ्याम्	बालाभ्यः
़मी	4 बालायाः	5 बालाभ्याम्	6 बालाभ्यः
ठी	7 बालायाः	बालयोः	8 बालानाम्
तमी	9 बालायाम्	बालयोः	10 बालासु
म्बोधन	हे बाले!	हे बाले!	हे बालाः!

बालाभ्यः, बालाभ्याम्, बालायाः, बालानाम्, बालाभिः,
बालासु, बाला, बालायाः, बालाभ्याम्, बालायाम्

2. कथा = कहानी

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
थमा	1 कथा	कथे	2 कथाः
़तीया	कथाम्	3 कथे	कथाः
तीया	4 कथया	5 कथाभ्याम्	6 कथाभिः
तुर्थी	कथायै	7 कथाभ्याम्	कथाभ्यः
चमी	8 कथायाः	कथाभ्याम्	कथाभ्यः
ष्ठी	कथायाः	9 कथयोः	कथानाम्
प्तमी	कथायाम्	10 कथयोः	कथासु
म्बोधन	हे कथे!	हे कथे!	हे कथाः!

कथाभिः, कथयोः, कथा, कथया, कथे, कथयोः, कथाः, कथाभ्याम्, कथाभ्याम्, कथायाः

3. पाठशाला = विद्यालय

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	पाठशाला	पाठशाले	1 पाठशाला:
द्वितीया	पाठशालाम्	2 पाठशाले	पाठशाला:
तृतीया	3 पाठशालया	पाठशालाभ्याम्	पाठशालाभि:
चतुर्थी	पाठशालायै	4 पाठशालाभ्याम्	पाठशालाभ्य:
पंचमी	5 पाठशालाया:	पाठशालाभ्याम्	6 पाठशालाभ्य:
षष्ठी	पाठशालाया:	7 पाठशालयो:	8 पाठशालानाम्
सप्तमी	9 पाठशालायाम्	पाठशालयो:	10 पाठशालासु
सम्बोधन	हे पाठशाले !	हे पाठशाले !	हे पाठशाला: !

पाठशाला:, पाठशालायाम्, पाठशालया, पाठशालाभ्याम्, पाठशालासु, पाठशालयो:, पाठशालानाम्, पाठशालाभ्य:, पाठशालाया:, पाठशाले

H.W.

4. कक्षा = श्रेणी, कमरा

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	कक्षा	कक्षे	1
द्वितीया	कक्षाम्	कक्षे	2
तृतीया	3	4	कक्षाभि:
चतुर्थी	5	कक्षाभ्याम्	6
पंचमी	कक्षाया:	कक्षाभ्याम्	7
षष्ठी	8	कक्षयो:	9
सप्तमी	कक्षायाम्	10	कक्षासु
सम्बोधन	हे कक्षे !	हे कक्षे !	हे कक्षा: !

कक्षाया:, कक्षाभ्याम्, कक्षा:, कक्षयो:, कक्षाभ्य:, कक्षाणाम्, कक्षा:, कक्षाभ्य: कक्षायै,

IV. मञ्जूषातः उचितं सर्वनाम-शब्दरूपं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।

(मंजूषा से उचित सर्वनाम शब्द रूप चुनकर रिक्त स्थानों को भरिए।)

1. तत् = वह (पुंल्लिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	सः	1 तौ	ते
द्वितीया	2 तम्	तौ	3 तान्
तृतीया	तेन	4 ताभ्याम्	5 तैः
चतुर्थी	तस्मै	ताभ्याम्	6 तेभ्यः
पंचमी	7 तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
षष्ठी	तस्य	8 तयोः	9 तेषाम्
सप्तमी	10 तस्मिन्	तयोः	तेषु

तेषाम्, तान्, तौ, ताभ्याम्, तम्, तैः, तस्मात्, तेभ्यः, तस्मिन्, तयोः

2. तत् = वह (स्त्रीलिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	सा	1	ताः
द्वितीया	ताम्	ते	2 ....
तृतीया	3	4	5 ....
चतुर्थी	6	ताभ्याम्	ताभ्यः
पंचमी	7	ताभ्याम्	8 ....
षष्ठी	9	तयोः	तासाम्
सप्तमी	10	तयोः	तासु

ताभ्याम्, तया, ते, ताभिः, ताः, ताभ्यः, तस्याः, तस्याः, तस्याम्, तस्यै

3. यत् = जो (पुल्लिङ्ग)

एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
यः	1 याः	ये
2 याम्	यौ	यान्
येन	3 याः	यैः
यस्मै	याभ्याम्	4 ययः
5 याभिः	6 यस्यै	येभ्यः
7 याभ्यः	8 यस्याः	येषाम्
9 यासाम्	10 यस्याम्	येषु

यम्, येभ्यः, ययोः, यस्मात्, ययोः, याभ्याम्, यस्मिन्, यौ, यस्य, याभ्याम्

4. यत् = जो (स्त्रीलिङ्ग)

एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
या	ये	1 ....
2	ये	3 ....
4	याभ्याम्	5 ....
6	याभ्याम्	7 ....
8	याभ्याम्	याभ्यः
यस्याः	ययोः	9 ....
10	ययोः	यासु

यस्याम्, यासाम्, याः, याभ्यः, यस्याः, याम्, याः, यया, याभिः, यस्यै

5. किम् = क्या (पुंल्लिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	क:	1 कौ	के
द्वितीया	2 कम्	कौ	3 कान्
तृतीया	केन	4 काभ्याम्	5 कै:
चतुर्थी	कस्मै	6 काभ्याम	7 केभ्य:
पंचमी	8 कस्मात्	काभ्याम्	केभ्य:
षष्ठी	कस्य	9 कयो:	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयो:	10 केषु

केषु, केभ्य:, कै:, कम्, कौ, काभ्याम्, कस्मात्, कयो:, काभ्याम्,

6. किम् = क्या (स्त्रीलिङ्ग)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	1	के	का:
द्वितीया	काम्	2	का:
तृतीया	3	काभ्याम्	4
चतुर्थी	कस्यै	5	काभ्य:
पंचमी	6	काभ्याम्	7
षष्ठी	कस्या:	8	9
सप्तमी	10	कयो:	कासु

कस्याम्, केभ्य:, काभ्याम्, काभि:, कया, कस्या:, के, कयो:, कासाम्

3 धातुरूप-प्रकरणम्

प्रायोगिकाभ्यासः

I. कोष्ठकात् उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।
(कोष्ठक से उचित पद चुनकर रिक्त स्थानों को पूरा कीजिए।)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन	
1.	रोदिति	रुदितः	....	(रोदन्ति/रुदन्ति)
	रोदिषि	....	रुदिथ	(रोदिथः/रुदिथः)
	....	रुदिवः	रुदिमः	(रोदिमि/रुदिमि)
2.	धावति	....	धावन्ति	(धावतः/धावसः)
	....	धावथः	धावथ	(धावासि/धावसि)
	धावामि	धावावः	....	(धावमः/धावामः)
3.	पठति	पठतः	....	(पठन्ती/पठन्ति)
	पठसि	....	पठथ	(पठथ/पठथः)
	....	पठावः	पठामः	(पठामी/पठामि)
4.	....	गच्छतः	गच्छन्ति	(गच्छति/गच्छाति)
	गच्छसि	गच्छथः	....	(गच्छथ/गमथः)
	गच्छामि	....	गच्छामः	(गच्छवः/गच्छावः)
5.	....	यच्छतः	यच्छन्ति	(यच्छती/यच्छति)
	यच्छसि	....	यच्छथ	(यच्छथः/यच्छथ)
	यच्छामि	....	यच्छामः	(यच्छावः/यछावः)
6.	भ्रमति	भ्रमतः	....	(भ्रमन्ति/भ्रमन्ती)
	भ्रमसि	....	भ्रमथ	(भ्रमथः/भम्रथः)
	....	भ्रमावः	भ्रमामः	(भ्रमामि/भ्रमामी)
7.	....	तिष्ठतः	तिष्ठन्ति	(तिष्ठती/तिष्ठति)

	तिष्ठसि	....	तिष्ठथ	(तिष्ठथ:/तिष्ठाथ:)
	तिष्ठामि	तिष्ठाव:	....	(तिष्ठम:/तिष्ठाम:)
8.	....	पिबत:	पिबन्ति	(पिबति/पिबाति)
	पिबसि	....	पिबथ	(पिबाथ:/पिबथ:)
	पिबामि	....	पिबाम:	(पिबाव:/पिबाम:)
9.	पचति	....	पचन्ति	(पकत:/पचत:)
	....	पचथ:	पचथ	(पचासि/पचसि)
	पचामि	पचाव:	....	(पचमि/पचाम:)
10.	....	यजत:	यजन्ति	(यजति/यजाति)
	यजसि	यजथ:	....	(यजथ/यजथ:)
	यजामि	....	यजाम:	(यजव:/यजाव:)
11.	तरति	....	तरन्ति	(तरत:/तरथ:)
	तरसि	....	तरथ	(तरथ:/तरस:)
	तरामि	....	तराम:	(तरावि/तराव:)
12.	....	रक्षत:	रक्षन्ति	(रक्षति/रक्षाति)
	....	रक्षथ:	रक्षथ	(रक्षसि/रक्षामि)
	....	रक्षाव:	रक्षाम:	(रक्षमि/रक्षामि)
13.	क्रीडति	क्रीडत:	....	(क्रीडन्ती/क्रीडन्ति)
	क्रीडसि	क्रीडथ:	....	(क्रीडाथ:/क्रीडथ)
	....	क्रीडाव:	क्रीडाम:	(क्रीडमि/क्रीडामि)
14.	खादति	खादत:	....	(खादन्ती/खादन्ति)
	....	खादथ:	खादथ	(खादासि/खादसि)
	....	खादाव:	खादाम:	(खादामि/खादमि)
15.	गर्जति	....	गर्जन्ति	(गजति:/गर्जत:)
	....	गर्जथ:	गर्जथ	(गजसि/गर्जसि)
	गर्जामि	गर्जाव:	....	(गर्जम:/गर्जाम:)

अधोलिखितानि पदानि शुद्धं कुरुत।
(नीचे लिखे शब्दों को शुद्ध कीजिए।)

1. गच्छिष्यति	गमिष्यति	2. लिखिष्यामि	लेखिष्यामि
3. नमिष्यसि	नस्यसि	4. नृतिष्यति	नर्तिष्यति
5. तिष्ठिष्यामि	स्थास्यामि	6. दासिष्यति	दास्यति
7. पिबिष्यतः	पास्यतः	8. वदस्यति	वदिष्यति
9. तृष्यति	तरिष्यति	10. गर्जस्यति	गर्जिष्यति
11. हसष्यति	हसिष्यति	12. कृष्यथः	कर्क्ष्यथः
13. भूविष्यति	भविष्यति	14. कूजस्यावः	कूजिष्यावः
15. पश्यिष्यामः	द्रक्ष्यामः	16. पिविष्यति	पास्यति

मञ्जूषातः उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।
(मंजूषा से उचित पद छाँटकर रिक्त स्थानों को पूरा कीजिए।)

क)	1. नंस्यति	नंस्यतः	नंस्यन्ति
	2. नंस्यसि	नंस्यथः	नंस्यथ
	3. नंस्यामि	नंस्यावः	नंस्यामः
ख)	1. भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति
	2. भविष्यसि	भविष्यथः	भविष्यथ
	3. भविष्यामि	भविष्यावः	भविष्यामः
ग)	1. हसिष्यति	हसिष्यतः	हसिष्यन्ति
	2. हसिष्यसि	हसिष्यथः	हसिष्यथ
	3. हसिष्यामि	हसिष्यावः	हसिष्यामः

हसिष्यावः, हसिष्यथ, हसिष्यन्ति, हसिष्यसि, भविष्यथः,
भविष्यावः,भविष्यन्ति, नंस्यसि, नंस्यतः, नंस्यामः

4 कारकाः विभक्तयः च

1. कारकाः

I. उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।

(उचित पद चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए।)

1. सः नरः .... पश्यति।
2. ग्रामीणाः नगरं प्रति .... आगच्छन्ति। (ग्रामात्/ ग्रामेण)
3. युवाम् .... विद्यालयम् गच्छथः। (पठनाय/पठनम्)
4. धिक् .... । (मम/ मामू)
5. कक्षायां .... अलम्। (कोलाहलेन/ कोलाहलाय)
6. रामः .... अलम्। (रावणाय/रावणेन)
7. हे .... रक्ष माम्। (रामः!/ राम!)

उचितं मेलनं कुरुत।

(उचित मिलान कीजिए।)

1. शिखासु	(क)	बागों में 4
2. वृक्षाणाम्	(ख)	टहनियों पर 6
3. सभायाम्	(ग)	एक कुत्ते के लिए 7
4. उद्यानेषु	(घ)	इन सब पर 8
5. वर्षायाम्	(ङ)	चोटियों पर 1
6. शाखासु	(च)	पेड़ों का 2
7. कुक्कुराय	(छ)	वृक्ष से (अलग) 9
8. एतेषु	(ज)	सूर्योदय का 10
9. वृक्षात्	(झ)	सभा में 3
10. सूर्योदयस्य	(ञ)	वर्षा में 5

अधोलिखितानां वाक्यानां समक्षे शुद्धम् अशुद्धं वा लिखत।

(निम्नलिखित वाक्यों के सामने शुद्ध अथवा अशुद्ध लिखिए।)

1. धिक् तान् चौरान्। .... शुद्ध
2. ईश्वरस्य विना न कः अपि सहायकः। .... अशुद्ध
3. बालकाः क्रीडाक्षेत्रस्य प्रति गच्छन्ति। .... अशुद्ध
4. अहम् प्रातः काले अम्बायै नमामि। .... अशुद्ध
5. जनकम् नमः। .... अशुद्ध
6. वृद्धः दण्डस्य विना न गच्छति। .... अशुद्ध

7. इन्द्राय स्वाहा। ....शुद्ध........

8. कक्षायाम् कोलाहलेन अलम्। ....शुद्ध........

9. किम् एतत् भोजनम् तुभ्यम् अलम्? ....शुद्ध........

अधोलिखितानि वाक्यानि शुद्धम् कुरुत।

(नीचे लिखे वाक्यों को शुद्ध कीजिए)

1. बालकाः कन्दुकस्य सह क्रीडन्ति। ....
2. पुष्पत्रोटनात् अलम्। ....
3. अम्बाम् नमः। ....
4. अलम् कोलाहलाय। ....
5. ज्ञाने विना न मुक्तिः। ....
6. सः छात्रः गुरु जनाय प्रति गच्छति। ....
7. श्री कृष्णम् नमः। ....
8. ज्ञानस्य बिना न मुक्तिः। ....
9. श्री रामम् नमः। ....
10. बालः बालानाम् सह क्रीडति। ....

V. कोष्ठकप्रदत्तेषु पदेषु उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।

(कोष्ठक में दिए गए पदों से उचित पद चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए।)

1. सः .... सह गच्छति। (मित्रस्य/मित्रेण)
2. बालः बालैः .... क्रीडति। (सार्धम्/अलम्)
3. अम्बा .... साकम् भ्रमति। (जनकस्य/जनकेन)
4. .... नमः। (शिवम्/शिवाय)
5. श्री कृष्णाय ....। (नमः/नमति)
6. धिक् ....। (चौरम्/चौराय)
7. परस्परम् विवादेन ....। (मा/अलम्)
8. कक्षायाम् कोलाहलेन ....। (मतम्/अलम्)
9. मल्लः मल्लाय ....। (अलम्/विना)
10. श्री कृष्णः .... अलम्। (कंसम्/कंसाय)

IV. 1. बालकाः कन्दुकेन सह क्रीडन्ति।
2. पुष्पत्रोटनेन अलम्।
3. अम्बायै नमः।
4. अलम् कोलाहलेन।
5. ज्ञानम्/ज्ञानेन/ज्ञानात् विना न मुक्तिः।
6. सः छात्रः गुरुजनम् प्रति गच्छति।
7. श्री कृष्णाय नमः।
8. ज्ञानम्/ज्ञानेन/ज्ञानात् विना न मुक्तिः।
9. श्री रामाय नमः।
10. बालः बालैः सह क्रीडति।